

Bor Madenleri Üzerine Deęinmeler, Gerçekler ve Oyunlar

Ruşen ÇİFTÇİOĞLU

Özelleştirme konusunda son zamanlarda atılan bazı adımlar, hükümetin özelleştirmeye ilişkin amaçları konusunda, kamuoyunda ciddi kuşku-
ların doğmasına yol açtı. Hükümet son günlerde aldığı bazı kararlarla, özelleştirme konusunda yasalara uygun hareket etme, ülke çıkarlarını gözetme vb endişeleri bir kenara bıraktığını, bazı çevrelerin telkinlerine göre tavır alma eğiliminde olduğunu açık bir şekilde ortaya koydu. Bu konuda son günlerin en dikkat çekici gelişmesini, dünya ölçeğindeki tek yer altı zenginliğimiz olan ve 2840 sayılı yasa ile arama ve işletmeciliğinin yalnızca devlet tarafından yapılabileceği öngörölmüş bulunan bor madenlerini özelleştirmek üzere atılan adımlar oluşturmaktadır.

Yürürlükteki yasayı görmezden gelmenin yanı sıra dünya bor pazarının yapısı, Türkiye'nin bu pazardaki yeri, bugüne kadar yapılanlar, bundan sonra yapılması gerekenler vb konularda hiçbir teknik değerlendirme ve ön hazırlık yapılmadan, bor madenlerinin ülkemizdeki tek ve dünyadaki iki büyük üreticisinden birisi olan Eti Holdingin ani bir kararla özelleştirme kapsamına alınması, hükümetin özelleştirme konusunda ülke çıkarları ile uyumlu bir politikaya sahip olmadığını bütün çıplaklığı ile gözler önüne serdi. Bu gelişme, birçok kez basına da yansıyan ve hükümet içinden de önemli destekler bulan bazı çevrelerin bor madenlerini ele geçirmeye dönük son yıllardaki çabaları

ile birlikte değerlendirildiğinde, hükümetin hangi amaca ve kime hizmet etme gayreti içinde olduğu konusundaki kaygıları önemli ölçüde artırdı.

Bilindiği gibi, 1935 yılında ülkenin yer altı kaynaklarını değerlendirmek üzere Atatürk'ün direktifleriyle kurulan Etibank, bankacılık bölümünün 1998 yılında özelleştirilmesinden sonra Eti Holding adını aldı. 1998 yılında 120 milyon dolar bedelle bugün Interpol tarafından Kırmızı Bültenle aranan eski bakan Cavit Çağlar ve Dinç Bilgin'e satılan Etibank Bankacılık henüz birkaç ay önce içi boşaltıldıktan sonra tekrar devlete geri döndü. Etibank'ta ne olup bittiği konusunda kamuoyu aydınlatılmadan ve devleti yüz milyonlarca dolar zarara uğratan bu durumun sorumluları hakkında henüz hiçbir işlem yapılmadan, tüm olumsuzluklara rağmen, halen dünya ölçeğinde rekabet gücü olan az sayıdaki sanayi kuruluşlarımızdan birisi olan kurumun geri kalan bölümünün de acele ile elden çıkartılmaya çalışılması, özelleştirmenin ekonominin yeniden yapılandırılması amacından tamamen uzaklaştığı, kamu varlıklarının talan edilmesinin yeni yöntemi haline geldiğini açık bir şekilde ortaya koydu.

Bor Madeni Nedir?

Bor, doğada çeşitli mineraller halinde bulunan, başta cam, fiberglas ve deterjan sanayileri olmak üzere nükleer ve uzay teknolojilerine kadar uzanan yüzlerce değişik alanda kullanımı olan çok önemli bir maden türüdür. Dünyadaki bilinen bor rezervlerinin B_2O_3 içeriği itibariyle 1,3 milyar ton düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir. Yıllık tüketim ise 1,2 milyon ton seviyelerindedir. Buna göre dünyadaki bilinen bor rezervleri bugünkü tüketim düzeyinde dünya talebini bin yıldan daha uzun bir süre karşılayabilecek durumdadır. Buna karşılık, bor rezervlerinin dünya üzerindeki dağılımı bu madeni ülkemiz açısından son derece önemli hale getirmektedir. Bugün dünyada bilinen bor rezervlerinin %60-70 arasındaki bölümü ülkemizde bulunmaktadır. Türkiye dışında rezerv bakımından ikinci önemli ülke ise ABD dir. Bu iki ülke dışında Şili, Arjantin, Rusya, Sırbistan gibi ülkelerde bor rezervlerinin varlığı bilinmekle birlikte bunların büyük çoğunluğu ekonomik olarak üretim yapmaya uygun değildir. Özellikle ekonomik üretim olanakları bakımından Türkiye tartışmasız en önde yer almaktadır. Türkiye ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük bor üreticisi ve ihracatçısı durumundadır. Bu iki ülkenin dünya bor pazarındaki payı yaklaşık %80 dolayında bulunmaktadır. Rusya'nın yanı sıra Şili ve Arjantin dünya bor pazarında ismi geçen diğer ülkelerdir. Ancak, bu ülkelerin, üretim koşullarındaki olumsuzluklar nedeniyle maliyetler yönünden önemli dezavantajlarının olduğu bilinmektedir.

Ülkemizin bor madenciliği açısından diğer önemli bir özelliği ise, üretimi yapılan bor minerallerinin çeşitliliğidir. Halen ülkemizde, Eskişehir'in Kırka beldesinde tinkal (sodyum borat), Kütahya'nın Emet ve Bursa'nın M. Kemalpaşa ilçelerinde kolemanit (kalsiyum borat) ve Balıkesir'in Bigadiç ilçesinde kolemanit ve üleksit (sodyum- kalsiyum borat) olmak üzere üç değişik bor mineralinin üretimi yapılmaktadır.

Bor mineralleri sanayide çoğunlukla ham cevherlerin zenginleştirme ve rafinasyonu yoluyla elde edilen ürünler ve bunlardan fiziksel ve kimyasal işlemlerle elde edilen mamuller halinde kullanılmaktadır. Türkiye'de halen Kırka İşletmesinde tinkal konsantresi, boraks pentahidrat ve susuz boraks, Bigadiç İşletmesinde kolemanit ve üleksit konsantreleri ile öğütülmüş kolemanit, Emet ve M.Kemalpaşa İşletmelerinde ise kolemanit konsantresi üretilmektedir. Bunların dışında, Bandırmada bulunan tesislerde boraks pentahidrat, boraks dekahidrat gibi rafine bor ürünlerinin yanı sıra borik asit ve sodyum perborat gibi kimyasal işlem yoluyla elde edilen bor ürünlerinin üretimi yapılmaktadır. Ayrıca Emet'te yeni bir borik asit tesisinin yapım çalışmaları halen sürdürülmektedir.

Türkiye'de üretilen bor ürünlerinin %80'den daha büyük bir bölümü ihraç edilmektedir. İhracatın büyük bölümü Avrupa Birliği ülkelerine olmakla birlikte, ABD ve Japonya başta olmak üzere dünyanın hemen her tarafına ihraçat yapılmaktadır. Yurtiçindeki en önemli bor kullanıcıları ise başta seramik sanayii olmak üzere cam, deterjan ve fiberglas sanayileridir.

Türkiye'de Bor Madenleri ve Millileştirmeler

Diğer birçok maden gibi, ülkemizde bor madenleri de ilk olarak yabancılar tarafından bulunarak işletmeye alınmıştır. Türkiye'de ilk bor yatağının Susurluk civarında 1815 yılında bir yabancı şirket tarafından bulunduğu bilinmektedir. Bunu izleyen dönemde birçok başka yabancı şirket de bölgede yeni yataklar tespit ederek işletmeye başlamıştır. Buna karşılık bir süre sonra, Borax Consolidated Limited isimli bir İngiliz firması hemen bütün bor ruhsatlarını ele geçirerek ülkedeki tek önemli bor üreticisi haline gelmiştir. Söz konusu şirket, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemindeki konumunu, Cumhuriyet döneminde de uzun süre devam ettirmiştir. Ancak Atatürk'ün talimatlarıyla ve ülkenin yer altı kaynaklarının ülke yararına en verimli şekilde değerlendirilebilmesi amacıyla, 1935 yılında MTA ve Etibank kurulduktan sonra, bu kuruluşlarla birlikte çeşitli özel madencilere de bor madenlerini ara-

mak ve işletmek üzere ruhsatlar verilmeye başlanmıştır. Bor madenciliğinin ulusal bir politika çerçevesinde sürdürülmesi her dönem hükümetlerin özel önem verdikleri bir husus olmuş ve 1944 yılındaki başarılı olamayan ilk millileştirme girişiminin ardından 1968 yılında Borax Consolidated Limited şirketinin ruhsatlarının Etibank'a devir edilmesiyle Türkiye'de bor madenciliği ilk olarak tümüyle yerli sermayenin denetimine geçmiştir. Millileştirme girişimlerinde hiç kuşkusuz söz konusu yabancı şirketin düşük fiyatla ürün ihraç etme politikasına duyulan tepki etkili olmuştur. Nitekim önceki yıllarda birkaç bin ton seviyelerinde olan üretim, 1950 sonrasında hızlı bir artışla 1963 yılında 100 bin ton seviyesine yükselmiş ancak ihraç fiyatlarının düşük tutulması nedeniyle toplam ihracat geliri 2,9 milyon dolar düzeyinde kalmıştır.

Millileştirmeye rağmen üreticiler arasındaki rekabet nedeniyle fiyatlarda istenilen iyileşmenin sağlanamaması üzerine 1974 yılında bu defa taban fiyatı uygulaması başlatılmıştır. Taban fiyatı uygulamasının bir ölçüde başarılı olmasıyla 30 dolar/ton seviyelerindeki ortalama ihraç fiyatları 1974 yılında 70 dolara, 1978 yılında ise 111 dolara kadar yükseltilebilmiştir. Söz konusu politikanın da katkısı ile 1978 yılında bor ürünlerinin toplam ihracat miktarı 750 bin ton, ihracat değeri ise 83,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Fiyat ve ihracat geliri bakımından taban fiyat uygulamasının sağladığı iyileşmeye rağmen, küçük ölçekli işletmecilik bu dönemde de bor madenciliğimizin belirgin özelliği olmaya devam etmiştir. Daha çok yurtdışındaki rafine ürünler ve bor kimyasalları üreticilerinin hammadde ihtiyacını karşılamaya dönük olarak üretim yapan işletmeler, ilkel üretim koşullarında, yalnızca ham cevher üreterek ihraç etmeyi sürdürmüşlerdir. Küçük ölçekli üretim yapıları nedeniyle, bu dönemin bor madencileri ham cevher ihracatı yerine, bunların işlenmesi yoluyla daha yüksek katma değer yaratacak ürünleri üretecek tesislerin kurulması yönünde çaba gösterememişlerdir. Diğer taraftan çok sayıda yerli üreticinin birbiriyle rekabeti fiyatlar üzerindeki baskının devam etmesine neden olmuştur.

Bu yapı içerisinde, ülkenin dünya ölçeğindeki tek yer altı varlığı olan bor madenlerinden ülke yararına yeterli katkının elde edilemeyeceğinin görülmesi üzerine, 1979 yılında dönemin hükümeti diğer bazı madenlerle birlikte bor madenlerinin devletleştirilmesine karar vermiş ve 2172 sayılı Yasa ile ülkedeki tüm bor madenleri devletleştirilerek, işletilmek üzere Etibank'a devir edilmiştir. Buna ek olarak, devletleştirilen madenlerden bazılarının eski sahiplerine iadesi amacıyla 1983 yılında yürürlüğe konulan 2840 sayılı yasa, bor

madenlerinin yalnızca devlet tarafından aranacağını ve işletileceğini öngörmek suretiyle bor madenlerinin özel önemine dikkat çekmiş ve bor madenleri için özel bir hukuki rejim öngörmüştür.

Söz konusu devletleştirme sonrasında sağlanan gelişmeler, ülkedeki istikrarsız siyasi ve idari yapıya rağmen bir çok bakımdan gurur verici düzeydedir. Sağlanan gelişmelerden bazıları ana başlıklar halinde aşağıda sıralanmıştır.

MTA ile işbirliği içersinde başlatılan yoğun arama çalışmaları sonucunda, devletleştirme öncesinde 652 milyon tonu Etibank'a 8 milyon tonu özel madencilere ait sahalarda olmak üzere toplam 660 milyon ton olan rezervler tüvanan bazda 2 milyar tonun üzerine çikartılmıştır.

Öncelikle özel madencilere devir alınan ve ilkel koşullarda küçük ölçekli üretim yapılan yer altı işletmelerinin yerine, modern ekipmanlarla donatılmış, büyük ölçekli üretim yapmaya elverişli açık ocak işletmeleri oluşturularak üretim kapasiteleri önemli ölçüde artırılmıştır. Bunun yanısıra, zenginleştirme tesislerine yapılan yatırımlarla bu tesislerin kapasiteleri yaklaşık 2 milyon t/y düzeyine yükseltilmiştir.

Ham cevher ihracatı yerine katma değeri yüksek işlenmiş ürün ihraç etme politikası doğrultusunda, rafine ve kimyasal işlem yoluyla elde edilen maddeler üretmek üzere birçok tesisin yapımı gerçekleştirilmiş ve bunun sonucunda 2000 yılı itibariyle;

327.500 t/y	Boraks pentahidrat
85.000 t/y	Borik asit
50.000 t/y	Boraks dekahidrat
60.000 t/y	Susuz boraks
20.000 t/y	Sodyum perborat

üretim kapasiteleri oluşturulmuştur. Öte yandan, halen 160.000 t/y kapasiteli yeni bir boraks pentahidrat ve 100.000 t/y kapasiteli yeni bir borik asit tesisinin yapım çalışmaları sürdürülmektedir. Bu tesislerin de tamamlanmasıyla Eti Holding, bor madenlerinin ülkedeki tek üreticisi haline geldiği 1980 yılından bu yana geçen 20 yıllık süre içinde, dünyadaki en önemli rakibi olan ve sektörde yüzelli yılı aşan bir birikime sahip US Borax firması karşısında ürün portföyü bakımından olduğu gibi, üretim kapasiteleri bakımından da eksikliğini önemli ölçüde gidermiş olacaktır.

Dünyada Bor Piyasaları

Dünyada bor piyasaları yapısının, yurtdışından teknoloji satın alınması konusunda yarattığı güçlükler nedeniyle, yeni tesisler büyük ölçüde kurumun kendi bilgi birikimine dayalı olarak gerçekleştirilmiş, böylece bor sanayii ülkemizde yerli araştırma- geliştirme çalışmalarına dayalı olarak oluşan ilk sanayi dallarından birisi olmuştur.

Gerek madencilik ve gerekse zenginleştirme, rafinasyon ve kimyasal üretim aşamalarında ortaya çıkan çevre sorunlarının önlenmesi amacıyla başta atık barajları olmak üzere birçok tesisin yapımı gerçekleştirilmiş, böylelikle çevre sorunlarına duyarlı modern bir üretim altyapısının oluşturulması gerçekleştirilmiştir.

Pazarın yapısı nedeniyle, üretimin tek elden gerçekleştirilmesi kadar pazarlamanın tek elden yapılmasının, pazarda etkinliğin sağlanabilmesi açısından taşıdığı önem göz önünde bulundurularak uluslar arası bir pazarlama ağı oluşturulması yönünde çaba gösterilmiştir.

Kurumun halen dördü Avrupa'da, birisi ABD'nde olmak üzere yurtdışında beş pazarlama şirketi bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, dünyanın diğer bölgelerindeki satış ajanları aracılığıyla hiçbir şekilde küçümsenemeyecek bir uluslar arası pazarlama ağı oluşturulmuş durumdadır.

Bütün bu yapılanların sonucunda, devletleştirme öncesinde %10 seviyelerinde olan dünya bor pazarındaki payımız %35 seviyesine, toplam ihracatımız içindeki rafine ve işlenmiş ürünlerin payı ise, yine %10 düzeylerinden %40 düzeyine yükselmiştir. Bunun yanı sıra ihracat miktarındaki artışla birlikte, 100 dolar seviyelerinde olan ortalama ihracat fiyatlarınının 250 dolar seviyelerine yükselmesiyle 1980 öncesinde 80 milyon dolar düzeylerinde olan ihracat geliri 250 milyon doları aşan bir noktaya gelmiştir.

Bor'da Rant Savaşları Başlıyor

Siyasi müdahalelere ve zaman zaman kötü yönetimden kaynaklanan sorunlara rağmen yukarıda kısaca özetlenen gelişmeler sonucunda ortaya çıkan son derece kârlı yapı birçok kişi ve kurumun da dikkatini çekmiş ve bunları, devlet tekeline çeşitli şekillerde delerek, madenleri devletin elinden kapma arayışına itmiştir. Bunlar arasında ilk grubu, Anayasanın 168. Maddesinin madenlerin devlete ait olduğu hükmünü ve devletleştirme aşamasında tüm

haklarının kendilerine ödenmiş olduğu gerçeğini göz ardı ederek, madenler üzerinde hala hak sahibi olduklarını iddia eden eski ruhsat sahipleri ile bunların mirasçıları oluşturmaktadır. İkinci grup ise devlet içinden buldukları müttefiklerin yardımı ile işi oldu- bittiye getirme gayretinde olanlardan oluşmaktadır. Ne yazık ki ülkemizde bu türden ittifakların oluşması hiç de zor olmamaktadır. Siyaset, bürokrasi ve iş dünyası arasında her zaman görmeye alıştığımız ittifaklar bu konuda da çok kolay bir şekilde oluşmuştur. Özellikle son yıllarda, bu kategoriden bazı fırsatçıların bıkmadan usanmadan ataklarını sürdürdükleri gözlenmektedir.

Son yılların çok gözde bir holding patronu, devletin bor tekeli delme konusunda şu andaki en aktif isim olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu patron, hem siyaset ve hem de konuyla ilgili bürokratlar arasından bulunduğu müttefikler aracılığıyla kaleyi içeriden fethetmek üzere son yıllarda birbiri ardına girişimlerde bulundu ise de yasal engellerin yanı sıra, kısmen diğer beklenti sahiplerinin kısmen de basın ve bazı duyarlı çevrelerin gösterdikleri tepkiler nedeniyle bir türlü istediği sonuca ulaşamadı. Ancak söz konusu patronun pes etmeye hiç de niyetinin olmadığı Özelleştirme Yüksek Kurulunun son kararından açıkça anlaşılıyor. Yalnız anlaşılamayan bir şey var. Kurul üyeleri aldıkları kararın ülke yararına olup olmadığı hususu bir yana, acaba kararın açıkça bir yasa ihlali olduğundan haberdarlar mı? Bu konuda özelleştirmeden sorumlu ve kurul üyesi olan bakan gerekli yasal düzenlemenin altı ay içinde yapılacağı şeklinde bir açıklama yaptı ise de, bu açıklama, yapılan işlemin hukuk dışı olma özelliğini ortadan kaldırmadığı gibi, meclis iradesinin hükümet tarafından yok sayılması gibi çok daha önemli bir sorunu gündeme getirmektedir.

Sonuç Yerine

Bor madenciliği alanında sağlanan ve yukarıda kısaca özetlenen gelişmeler birçok bakımdan yetersiz olarak değerlendirilebilir. Hatta bazı yanlış uygulamalardan söz edilmesi de mümkündür. Ancak bu durum hiçbir şekilde sağlanan başarının büyüklüğünü gölgeleyemeyeceği gibi, bugüne kadar yapılanların ters yüz edilmesinin gerekçesi olarak da kullanılamaz. Bugün yapılması gereken, mucize çözümler aramak yerine geçmişte yapılanlardan ve yapılamayanlardan gerekli dersleri çıkartarak, ülke kaynaklarının ülke insanı yararına en verimli şekilde değerlendirilmesi için gerekli tedbirleri almak olmalıdır. Bunun yerine her şeyi özelleştirmekle bütün sorunların kendiliğ-

den çözümleneceği gibi, kolay çözüm önerilerinin ardından koşmak ancak hayal kırıklıkları ve pişmanlıklar üretecektir. Yakın geçmişimiz bunun sayısız örnekleri ile doludur.

Geçmişte sağlanan başarının ışığında bugün bor madenciliği alanında ülkenin temel hedefi pazar payının rezerv payı ile uyumlu hale getirilmesidir. Bunun yolu ise öncelikle ve özellikle rafine ve işlenmiş ürün kapasitelerinin yeterli hale getirilmesinden geçmektedir. Elbette ki kapasitelerin rakamsal olarak büyütülmesi yeterli değildir. Bunun yanı sıra, ürün kalitelerinin ve üretim tesislerinde verimliliğin en üst düzeye çıkartılmasının, günümüzün çok şiddetli rekabet ortamında ayakta kalabilmenin en temel gereği olduğu hiçbir şekilde göz ardı edilmemeli, rezervler yönünden sahip olunan avantaj bizi rahatlatmamalıdır.

Öte yandan, günümüzde çok hızlı şekilde gelişen teknoloji hemen her ürün için yeni alternatifler ortaya çıkartmakta, bunun sonucunda da radikal talep kaymaları gündeme gelebilmektedir. Nitekim son yıllarda imalat sanayiinin bazı alt sektörlerinde bor ürünlerinin ikame edilmesine yönelik yoğun çabalar izlenmektedir. Her ortaya çıkan ikame ürünün bor pazarında daralma anlamına geleceği göz önünde bulundurularak, bor ürünlerinin ikame ürünler karşısındaki rekabet gücü, ürün performanslarının iyileştirilmesine yönelik teknolojik çalışmalar ve fiyat politikası vb araçlar yardımıyla korunmalı ve geliştirilmelidir. Bunun yanı sıra bor pazarının büyütülebilmesi ve böylelikle sahip olduğumuz bu doğal zenginlikten en yüksek faydanın sağlanabilmesi için, borun kullanım alanlarının çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi yönünde çaba sarf edilmelidir. Bunun yolu ise, sağlıklı bir AR-GE altyapısının oluşturulması ve bu türden faaliyetlere yeterli kaynağın ayrılmasından geçmektedir. Dünya rezervlerinin %60'dan daha büyük bir bölümüne sahip bir ülke olarak, bor konusunda AR-GE sorumluluğunun herkesten önce ülkemize ait olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Sonuç olarak, hangi ambalaj içinde sunulursa sunulsun, bor madenlerinin özelleştirilmesine yönelik olarak atılan hukuk dışı adım, her geçen gün biraz daha yoğunlaşan kamu kaynaklarının talan edilmesi çabalarının yeni bir örneğini oluşturmaktadır. Bu konuda, 1979 yılında yapılan millileştirmelerin mimarının sorumluluğu, herkesten çok daha fazladır ve temellerini kendisinin attığı yapıyı kendisine yıktırmak için telkinde bulunan çevrelerin gerçek niyetlerini anlamak zorundadır. Aksi halde tarih önünde sorumlu olacaklardır.